

Potíže s češtinou

Hranice

MILAN JELÍNEK

Asi si řeknete, co může být na slově **hranice** divného, když mu věnujeme jazykový koutek. A přece jsem nedávno odpovídal na dotaz, zdali je možné ve významu 'pomezí čára oddělující od sebe území nebo jiné útvary' užívat singular. Otázka zněla: Lze napsat *na česko-rakouské hranici*, či je nutné dát zde přednost plurálu *na česko-rakouských hranicích*? Dodejme k tomu ještě puristické pochybnosti o správnosti slovesa *hraničit* s čím a o přípustnosti vazby s předložkou *na co* (*hraničit na co*). A abychom vyřešili všechno, co nám při užití slova *hranice* a jeho odvozenin vytane na mysli, vysvětleme příbuznost německého slova *Grenze* se slovanskými výrazy pocházejícími z původní podoby *granica*.

Začneme etymologií slova *hranice*. V. Machek v Etymologickém slovníku jazyka českého (z r. 1997) konstatoval, že „původ slova je málo jasný“. Přesto se o jeho etymologii pokusil: „Vzhledem k tomu, že hranicí dvou zemí býval hluboký příkop [...], je možno vyjít z **grab-nica*.“ Přijmeme-li tuto dost odvážnou hypotézu, pak by šlo o odvozeninu od slovesa *grabati*, čes. *hrabati*. Autor novějšího Českého etymologického slovníku J. Rejzek (2001) o této etymologii právem pochybuje a základ slova *hranice* vidí ve slově **granь*, popřípadě *grana*, znamenajícím asi 'větev, výrůstek'. Protože se toto slovo může opřít o příbuzná slova některých indoevropských jazyků, Rejzkův výklad je pravděpodobněji než výklad Machkův. Slovanské slovo *granica* převzala němčina a hláskově je přetvořila v *Grenze*. V etymologické literatuře se obvykle uvádí, že se toto slovo dostalo do němčiny z polštiny, ale jeho zdrojem mohla být i stará čeština. V každém případě je to slovo slovanského původu.

Jak je to s konkurencí singularu a plurálu ve slově *hranice*, které označuje 'pomezí čáru' nebo vůbec 'předěl, rozhraní mezi dvěma věcmi'. Akademický Slovník spisovného jazyka českého zaznamenává v prvním významu častější výskyt plurálu, např. *jazykové hranice*, *vytyčit státní hranice*, *posun národnostních hranic*. Zvolíme-li však v těchto případech singular, nijak neporušíme český úzus: *jazyková hranice* aj. V některých spojeních se však ustálilo užívání jen plurálu, např. *vystěhovat se za hranice*, *žít za hranicemi*, *obětavost bez hranic*, v jiných jen singularu, viz např. historický termín *Vojenská hranice* (= území v jižní a jihovýchodní části bývalé rakouské monarchie, spravované kvůli obraně proti turecké expanzi vojensky). Čím více se význam slova *hranice* blíží významům 'předěl, rozhraní, mez', tím větší zde pozorujeme sklon k singularu.

Řekneme spíše, že *jsme (ne)překročili dovolenou hranici rychlosti* nebo že někdo *dosáhl požadovanou věkovou hranici*. Ale i v těchto případech dochází

ke kolísání mezi plurálem a singulárem, a proto je třeba nechat výběr, který učiní původce promluvy, bez regulace. Upozorňujeme jen na povinný plurál v místním jméně *Hranice*, např. *projeli jsme Hranicemi*.

Puristická praxe až do vydání Slovníku spisovného jazyka českého (1. svazku v r. 1960) žádala u slova *hranice* ve významu 'pomezí čára' a někdy i 'předěl, rozhraní' plurál. Někteří puristé viděli v singuláru vliv němčiny, protože ta dává jednotnému číslu přednost. Např. spojení *das Gebiet hinter der Grenze* bychom přeložili do češtiny spíše plurálem než singulárem: *území za hranicemi*. Variantu se singulárem však za jazykovou chybu považovat nemůžeme.

Uvedme několik puristických hlasů z minulosti. Fr. Bartoš v Nové rukověti spisovné češtiny (1901) žádá opravit spojení *na česko-moravské hranici* plurálem: *na českomoravských hranicích*. Ant. Geissler začal vytýkat singulár v Naší úřední češtině od r. 1925. Vyslovil pochybnost o tom, že se singulárový tvar dostal do češtiny vlivem ruského slova *granica*. Je prý to „hrubý, ale i nesmyslný germanismus“. Geisslerův článek odmítl Oldřich Hujer (1929), který uvedl řadu dokladů na singulár z právnické literatury a z lidové řeči. Geissler se však přesvědčit nenechal. V roce 1928 odsoudil singulár Fr. S. Jaroš v Naší úřední češtině. Žádal místo vyjádření *zákon o hranici příjmu* plurál: *o hranicích příjmu*. Roku 1931 upozornil v Naší řeči Emil Smetánka na nepřipustnost singuláru ve spojení *na hranici normy* a opravil singulár plurálem *na hranicích normy*. Ještě ve Vášově-Tráníčkově Slovníku jazyka českého (ve 4. vydání z r. 1952) tvrdí se o slově *hranice*, že je zpravidla pomnožné. Jak o tom svědčí výše uvedené doklady, pomnožné není.

Je možné, že němčina měla vliv na šíření singuláru u slova *hranice*, ale v češtině tím došlo k významovému odstínění 'předělu, rozhraní'. Náš jazyk se tímto rozlišením významů obohatil o výrazové odstíny, které se nenásilně umísťují do širokého významu slova *hranice*. Nic na věci nemění, jde-li od původu o germanismus.

A když už jsme probrali slovo *hranice*, všimněme si ještě slovesa *hraničit*, které je od něho odvozeno. Proti slovotvorné stránce námitky vznášet nemůžeme, jde o běžný způsob odvozování slovesa od substantiva. Protože však sloveso *hraničit* je doloženo teprve od doby obrozenské, budilo u některých autorů nedůvěru. Ta byla o to větší, že některé významy slovesa *hraničit* byly v Jungmannově Slovníku česko-německém (z r. 1835) doloženy z polského slovníku Lindeho. Proto se někteří autoři přimlouvali za to, aby se nezapomínalo na sloveso *mezovat*, např. Fr. Št. Kott v Česko-německém slovníku. Také maticí Brus jazyka českého už r. 1877 u hesla *hraničit* nabádal: „, nebudíž zapomínáno na starší a obyejnější slovo *mezovati*.“ Jako příklad uvádí Brus souvětí z Komenského: *Kde s zemí mezuje moře, zátoky, předhoří a okřídlí jsou*. Brus výslovně poznamenal, že sloveso *hraničit* neznal ještě Veleslavin.

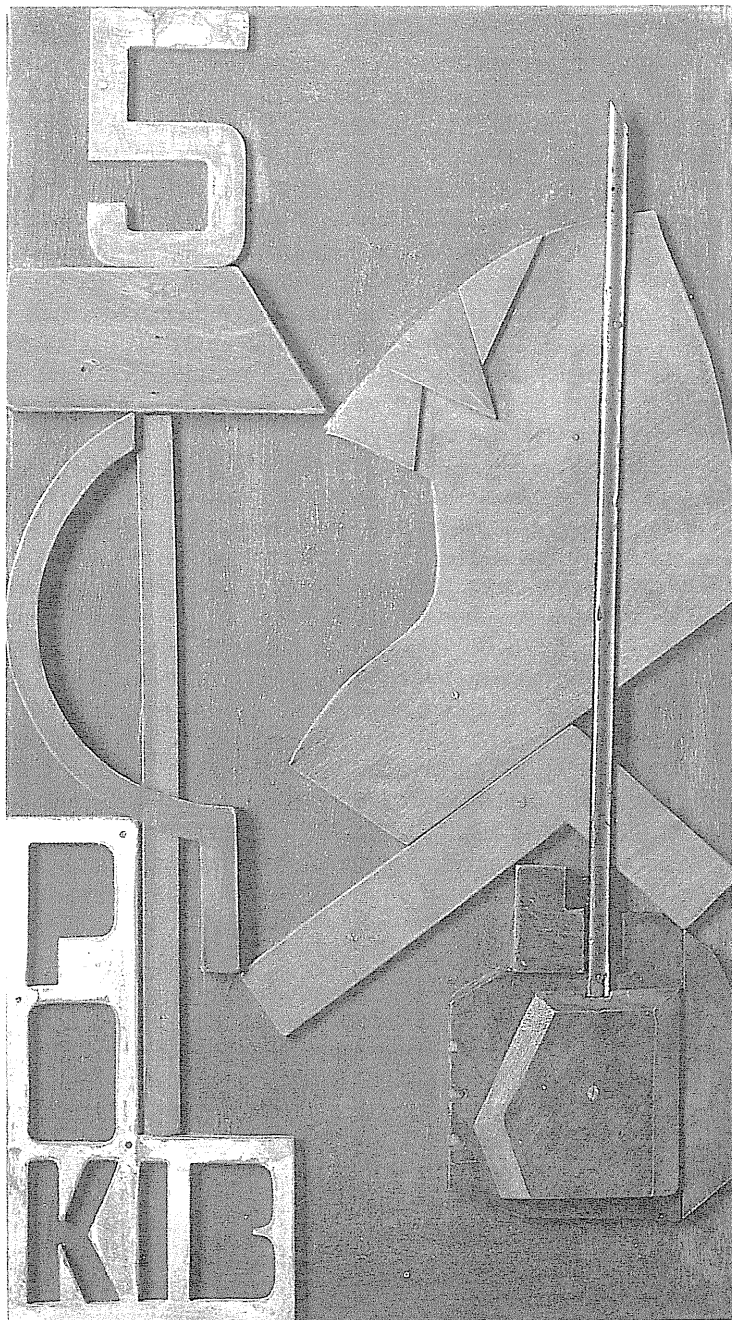
Není důvod, proč by se sloveso *hraničit* mělo nahrazovat slovesem *mezovat*, třebaže i to je dobře tvořeno. Jenže *mezovat* pocítujeme jako slovo zastaralé a někteří uživatelé je znají jako prvek nářeční. Takové stylistické zabar-

vení výrazového prostředku zřejmě bránilo jeho šíření. A tak ho musíme ponechat jen jako archaizační slovo třeba pro historické texty, např. Z. Winter píše o hospodě, kteráž *mezuje s* radním *domem*.

V předrepublikové češtině byly potíže s vazbou slovesa *hraničit*. Vlivem němčiny (*grenzen an etwas*) volili někteří autoři vazbu *hraničit na co*. S ní však soutěžila mnohem běžnější vazba *s čím*, a jak se zdá, naprosto zvítězila. Z jazykovědné literatury můžeme uvést desítky příkladů, kdy se vazba *na co* odsuzovala jako nečeská. A protože se u nás strašilo germanismy, mohli bychom citovat jazykovědce, kteří vazbu *na co* zakazovali právě poukazem na její německý původ. Např. ještě Fr. Trávníček ve stati O jazykové správnosti, která byla v r. 1942 otištěna ve sborníku Čtení o jazyce a poezii, odsoudil vazbu *na co* jako germanismus. Stejný postoj zaujal ve Slovníku českého jazyka (ještě ve 4. vydání v r. 1952). Také akademický Slovník jazyka českého (1960) označil *hraničit na co* jako vazbu nesprávnou.

Myslím, že je vhodnější odsouvat ji ze spisovné češtiny pro její zastaralost než pro její německý původ, neboť po stránce významové by mohla předložka *na co* obstát. Bylo by však nesmyslné, kdybychom živou vazbu *s čím* nahrazovali zastaralou vazbou *na co*.

Ani vyřešením vyhaslé konkurence *s čím // na co* nejsme u konce. Někteřím oprávcům češtiny se nelíbila ani vazba *hraničit s čím*, i tu chtěli z jazyka vypudit. Např. Fr. Bačkovský doporučil, aby se výraz *hraničit s nemožností* nahradil *být téměř nemožné* (Oprávrce poklésků mluvnických, 3. vyd., 1882), nebo Jan Mašín opravil větu *Požadavky hraničí s nemožností na jsou přílišné* (Slovník českých vazeb a rčení, 1916), a tak je tomu v několika dalších brusech. Také Petr Zenkl radil odstraňovat výpovědi typu *Vaše požadavky hraničí s nemožností* primitivními výpověďmi se sponou *je*: *Vaše požadavky jsou nemožné* (Rádce správné češtiny, 1911). Je samozřejmé, že jazykovědec dbalý odpovědnosti v kultuře jazyka nemůže takovým nesmyslným požadavkům ustupovat.



Vasil Jermilov, **Pamětní tabule**, 1924